

«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ» ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΑΡΕΜΑΣ

ΦΑΚΕΛΛΟΣ: ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Θα εστιάσω εν συντομία σε δύο σχόλια που αφορούν στη σημασία της *Κριτικής Θεωρίας* για την κοινωνική θεωρία και τη σημασία της 'φιλοσοφίας της ιστορίας' για την κριτική θεωρία και τις κοινωνικές επιστήμες εν γένει.

1) Η σημασία της *κριτικής θεωρίας* είναι διπλή. Αφενός παρέχει την κριτική διάσταση ερωτηματοθεσίας και αμφισβήτησης της εκάστοτε καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων, όρος που είναι αναγκαίος για να αντιταχθεί κανείς στην παρούσα δογματική κυριαρχία της 'μοναδικής/ενιαίας σκέψης' που επικυρώνει το *υπαρκτό ως αναντίρρητα δεδομένο* και μη-δυνάμενο να υπάρξει αλλιώς. Αφετέρου θέτει επί τάπητος το ζήτημα της συνύφανσης της οποιασ κοινωνικής θεωρίας με τον *Μαρξισμό*. Ιδιαίτερα με την κεντρική σχέση που θεματοποιείται σε κάθε μαρξιστική θεώρηση, δηλαδή την ταξική διαίρεση της μοντέρνας κοινωνίας, θεωρητική σύλληψη την οποία οι σύγχρονες κοινωνικές θεωρίες έχουν εξοβελίσει από το επιστημονικό σκέπτεσθαι κατηγορώντας την ως αναχρονιστική. Αντί λοιπόν να δεχθούμε αυτόν τον εξοβελισμό ως θέσφατο, η κριτική θεωρία μάς επιτρέπει να *διασώσουμε* ένα λόγο που πιστοποιεί το 'πραγματικό' ως αλλοτριωμένο, απάνθρωπα διχασμένο και έμφορτο με έλλογες δυνατότητες αναίρεσης του.

2) Η κριτική θεωρία, συμπεριλαμβανομένου του Χάμπερμας τον οποίο αναλύω στο άρθρο μου, κατανόησαν την καίρια σημασία της 'φιλοσοφίας της ιστορίας' για την ανάλυση της σύνδεσης των ιστορικών διαδρομών που διέτρεξε το ανθρώπινο είδος από τη γένεσή του μέχρι σήμερα. Η 'φιλοσοφία της ιστορίας' είναι απαραίτητη για κάθε κοινωνική θεωρία, διότι μας παρέχει μια οπτική γωνία ερμηνείας της σύγχρονης πραγματικότητας συγκροτώντας μια *συγκριτική μέθοδο* αντιδιαστολής του τωρινού τύπου κοινωνίας με προγενέστερους κοινωνικούς σχηματισμούς. Η *διαλεκτική της σύγκρισης* κατοχυρώνει το ότι η μοντέρνα κοινωνία μπορεί να συγκρίνει τον εαυτό της αναφορικά με προγενέστερες εποχές (ώστε να αυ-

Ο Γεώργιος Δαρεμάς διδάσκει Κοινωνιολογία και Επικοινωνιολογία στο University of Indianapolis – Athens campus.

το χαρακτηρίζεται ως πρόοδος), αλλά αμφίδρομα συνεπιφέρει την επιστημονική δυνατότητα οι προϋπάρχουσες κοινωνίες να αποτελούν το εφελτήριο αξιολόγησης της μοντέρνας κοινωνίας, ώστε αρκετές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις της σημερινής κοινωνίας να αναδεικνύονται όχι ως πρόοδος καθ' εαυτήν αλλά ως *στασιμότητα*, κοινωνική αποτελεμάτωση (διαιώνιση του ταυτού) είτε ακόμα ως *οπισθοδρόμηση* εν σχέσει με ιστορικά προγενέστερες επιτευχθείσες συνθήκες κοινωνικού βίου. Φερ' ειπείν αναφορικά με το μέγεθος του κοινωνικά 'ελεύθερου χρόνου', ή το βαθμό εξάρτησης από τους δεδομένους κοινωνικούς όρους προκειμένου να διασφαλίζεται η φυσική επιβίωση, ή το μέγεθος και την ποιότητα *συμπερίληψης* των κοινωνικών υποκειμένων στην κοινωνική ολότητα, ή τις λιγότερο άνισες κοινωνικές δομές-διαδικασίες αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου ή τέλος το *εύρος* και *βάθος* των ηθικών συναισθημάτων που συνεχούν συλλογικά τους κοινωνούς σε μια οργανωμένη πολιτική κοινότητα.

Η 'φιλοσοφία της ιστορίας' ως μέθοδος ανάλυσης/σύνθεσης θεμελιώνει τέσσερες κύριες επιστημολογικές στάσεις. Α) Επιτρέπει καταρχήν μια θέαση 'από τα έξω', μια θέση εκτός αυτών των κοσμοθεωρήσεων που κυκλοφορούν εσωτερικά στη μοντερνικότητα και τη στοχάζονται αποκλειστικά εκ των έσω. Β) Επιτρέπει μια έποψη της ολότητας της σημερινής κοινωνικής πραγματικότητας, αφού μια έποψη έξωθεν αντικειμενοποιεί ως σύνολη ενότητα τη φαινομενολογική πολλαπλότητα που γίνεται αντιληπτή από τις επιμέρους εσωτερικές θεάσεις του κοινωνικού γίνεσθαι της σημερινής κοινωνίας.

Γ) Και αν ακόμα δεχθούμε τον ανυπέρβλητο χαρακτήρα ενός *ερμηνευτικού κύκλου* που μας λέει ότι κοιτώντας το παρελθόν δεν το αντικρίζουμε καθεαυτό αλλά αυτό αναγκαία διαμεσολαβείται από την δεδομένη οπτική γωνία του *ιστορικού τώρα*, και τότε ακόμα το *γνωστικό πέρασμα* από το *ιστορικό πριν* της σημερινής κοινωνίας και από το *κοινωνικό τότε* των παρελθουσών εποχών καθιστά το σημερινό επιστημονικό βλέμμα ως αναστοχαστική διαδικασία *διπλά διαμεσολαβημένο*. Η μεν τωρινή σκοπιά διαμεσολαβεί τον τρόπο κατανόησης των περασμένων εποχών, αλλά και η συγκριτική θεματοποίηση αυτών των εποχών διασφαλίζει τους όρους συγκρότησης της σημερινής θέασης ώστε αυτή να μην αναδεικνύεται ως 'προκατασκευή', ως αυθαίρετη προβολή της σημερινής σκέψης προς τα πίσω. Τουναντίον, η διαμεσολαβημένη από τη σημερινή οπτική παρελθούσα κοινωνία (η πρώτη διαμεσολάβηση) θέτει τα ιστορικοκοινωνικά ερμηνευτικά όρια, συνιστά το *ανάχωμα* της ερμηνευτικής αυθαιρεσίας που εκτρέπεται προς την παραβίαση των «δεσμών του Λόγου», και έτσι καθίσταται γνώμονας ελέγχου των δυνατών κρίσεων για τις προϋπάρχουσες κοινωνίες. Αυτή η ανακατασκευή (η πρώτη διαμεσολάβηση) επιτρέπει να ξαναφωτίσουμε την σημερινή εποχή όχι ως ταυτότητα (ταυτή με τον εαυτό της, οι εντός της θεάσεις) αλλά ως *ετερότητα*, ως διάφορη από τις προγενέστερες κοινωνίες (η δεύτερη διαμεσολάβηση).

Δ) Τέλος, το πλαίσιο της 'φιλοσοφίας της ιστορίας' μάς παρέχει το επιπλέον στίγμα που είναι αναγκαίο για να προσδιορίσουμε τη *φορά*, την κατεύθυνση κίνησης της σημερινής κοινωνίας, γιατί από ένα σημείο και μόνο σε οποιαδήποτε τοπολογία η *φορά* κίνησης είναι απροσδιόριστη.

Ένα παράδειγμα της *διπλής διαμεσολάβησης* θα ήταν το ακόλουθο. Αν ξεκινήσουμε με μια θέση παρμένη από τις τρέχουσες μοντέρνες κοσμοσυλλήψεις ότι η *ανθρώπινη φύση* είναι αιώνια

και αμετάβλητη, τότε εξετάζοντας μια προγενέστερη κοινωνία διαπιστώνουμε ότι διέφερε από τη σημερινή σε δομές, θεσμούς, νοοτροπίες, συναισθήματα, στις συνδέσεις μεταξύ τους κτλ. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα, προκειμένου να εξηγήσουμε τη *διαφορά*, ότι υφίστανται α) διαφορετικοί μηχανισμοί και διαδικασίες διαμόρφωσης του *κοινωνικού* σε άλλες εποχές και β) ότι αυτοί επιδρούν στην ίδια τη διαμόρφωση της ανθρώπινης φύσης, ειδάλως η εξωτερικότητά της θα ήταν πανομοιότυπη. Με αυτό το συμπέρασμα εφοδιασμένοι μπορούμε να γυρίσουμε *προς τα εμπρός* στην κοινωνία μας και να αναστοχαστούμε σε δεύτερη κίνηση την αρχική μας ερευνητική υπόθεση περί ομοιοσύστατης και απaráλλαχτης φύσης, ψάχνοντας τους ιδιαίτερους τρόπους διαμόρφωσής της και της συμπλοκής της με το κοινωνικό γίνεσθαι. Άνευ της προοπτικής της 'φιλοσοφίας της ιστορίας' θα είχαμε παραμείνει εγκιβωτισμένοι στην *παροντικότητα* της κοινωνίας μας και θα είχαμε απλώς 'επιβεβαιώσει' τον εναρκτήριο ισχυρισμό μας, διότι ό,τι και να διαπιστώναμε θα το αποδίδαμε στην εξωτερικότητα μιας απaráλλακτης ιστορικοκοινωνικά ανθρώπινης φύσης.

Έτσι, μέσα από το πρίσμα της 'φιλοσοφίας της ιστορίας' η κριτική κοινωνική επιστήμη μπορεί να ανιχνεύσει την επανεμφάνιση φεουδαλικών μορφών και δομών στον σύγχρονο καπιταλιστικό κόσμο, δηλαδή την συγκρότηση καινοφανών διαρθρώσεων προνομίων, νεοσύστατων κοινωνικών ιεραρχιών στάτους και γοήτρου, τα αποτυπώματα μεταμφιεσμένων απολυταρχιών και ενός διογκωμένου συγκεντρωτικού αυταρχισμού καθώς και μιας προϊούσας απο-δημοκρατικοποίησης των πολιτικο-κοινωνικών θεσμών. Είναι χαρακτηριστική ως προς τούτο η σύμμετρη *ομολογία* κοινωνικών αντιφάσεων που διέπουν αλλότριες μεταξύ τους ιστορικές εποχές. Στον φεουδαλισμό διαφαίνεται μια αντινομία μεταξύ ενός δογματικά διακηρυσσόμενου καθολικευτικού λόγου περί Χριστιανοσύνης, 'όπου όλοι οι άνθρωποι είναι *εξίσου* πλάσματα του Θεού επί γης' και ενός σφοδρού κατακερματισμού των κοινωνικών σχέσεων σε φέουδα και τοπικιστικές ταυτότητες κυρίαρχων και υποτελών. Παρομοίως και στη νεωτερικότητα έχουμε ένα δογματικά υιοθετημένο καθολικευτικό λόγο περί *τυπικής δημοκρατίας*, 'όπου όλοι οι άνθρωποι είναι πολίτες, ελεύθεροι, ισόνομοι και αλληλέγγυοι', όρος που προϋποθέτει την σύσταση *πολιτικά ολοποιημένων συλλογικοτήτων*, ενώ επικρατεί η απολυτότητα των επιμέρους αυθαίρετων βουλήσεων και ο ανελέητος εγωϊστικός ανταγωνισμός όλων προς όλους μέσα σε δομικά άνισες κοινωνικές συνθήκες. Αν η αποσύνθεση της πολιτικής μοντερνικότητας κινείται προς την κατεύθυνση της αναβίωσης προμοντέρνων φεουδαλικών προτύπων μασκαρεμένων σε μεταμοντέρνα αξίωση κατοχύρωσης των διακρίσεων/διαφορών (το δικαίωμα στη 'διαφορά' μπορεί να καταστεί αξιακά έλλογο μόνο μέσα σε μια κοινωνία *πραγματοποιημένης ισότητας*, ειδάλως σε κοινωνίες γενικευμένης ανισότητας όπως οι τωρινές, το 'δικαίωμα' στη διαφορά ισούται με τον καθαγιασμό/αποκρυστάλλωση των ατομικών και συλλογικών κοινωνικών ανισοτήτων), τότε ανακύπτει η αναγκαιότητα επανενεργοποίησης του Διαφωτισμού ως ορθολογικά προνομιούχου θεωρητικού λόγου κριτικής των προμοντέρνων κοινωνιών. Και αν στις παρούσες συνθήκες αντιμετωπίζουμε αυτό το αντινομικό συνονθύλευμα εκφυλισμένων καπιταλιστικών σχέσεων και υστερο-φεουδαλικών μορφωμάτων τότε ίσως θα ήταν επιστημονικά πρόπον να αποκαλέσουμε το σύγχρονο κριτικό πρόταγμα *Νεο-διαφωτισμό*.